

nek és azoknak is akik még élnek és őrzik a „legmagyarabb” fegyvernem hagyományait.

A kötet azonban nem csak emlékkiállítás, több annál. Olyan alapvető kézikönyv, amely minden, a korszakkal foglalkozó történész, hadtörténész számára megkerülhetetlen „alapművé” válik, mert ha egy-egy személyre utaló lábjegyzetet kell megírni, a könyv segítséget ad

A kötet érdeme az is, hogy az életrajzi összeállítás mellett röviden és szakszerűen áttekintést ad a volt magyar királyi honvédség lovas alakulatainak 1919 és 1945 közötti szervezeti változásairól, a huszártisztek kiképzéséről, valamint felsorolja a különböző huszáralakulatokat és elhelyezi azokat a honvédség egészének szervezetében. Amit sajnálni lehet, az az, hogy a különböző lovas seregtestek és alakulatok parancsnokait nem adja közre egy kronológiai összeállításban. Igaz, az érdeklődő a közreadott életrajzi adatok alapján azt maga is összeállíthatja.

A szerzők – amint azt a bevezetőben „érzékeltették” – minden kiegészítést, adatot, pontosítást köszönettel vesznek. Így álljon most itt egy-két észrevétel, kiegészítés a recenziótól is, aki azt reméli, egy új, javított kiadás esetén azok hasznosíthatóak lesznek és ezzel segítheti a további munkát.

A bevezető fejezetben – a Magyar Királyi Honvédség lovassága és tisztikara (1920–1945) – gyaníthatóan figyelmetlenségéből Imrédy Bé-

la – nemesi előneve ómoravicai – tartalékos főhadnaggyá „vált” tartalékos századosból, míg Gömbös Gyula – a néhai miniszterelnök fia – századosá „neveztetett” ki főhadnagyból. (17. o.), miközben a lexikonban helyesen szerepelnek a rendfokozatok. Dezséri (sic!) János halálórási helye és ideje: Rio de Janeiro, 1993. Ugyancsak Brazíliában hunyt el Troyko György az 1990-es években. Veress Lajos vezérezredes nem volt vitéz. Bercsényi ezredes Egerben, 1974. június 8-án hunyt el.

Meggoldolandónak tartanánk felvenni a kötetbe liptószentandrászi Andreánszky Jenő alezredest (Budapest, 1898. szeptember 9 – Freiburg, 1981. április 2.), aki az első világháborúban honvéd huszártisztként szolgált, majd az 1920-as években rövid csendőrségi szolgálatot követően ismét a honvédségnél szolgált és a második világháború éveiben a 2. vkf. osztályon volt beosztva.

Összegzésként a recenzius csak megismételheti a korábban már leírtakat. Teljességre törekvő, alapos, levéltári kutatásokra alapozott és azt számos más forrásból is kiegészített munka készült el Bene János és Szabó Péter jóvoltából. Csak remélni lehet, hogy a folytatást is hamarosan kézbe vehetjük, amely még inkább kibővítheti ismereteinket a volt magyar királyi honvédség tábornoiki és tisztikarának egy jelentős csoportjáról.

Szakály Sándor

GYÖRKEI JENŐ

IDEGEN BÍRÁK ELŐTT

Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2002. 208 o.)

Kétkedve veheti kezébe az olvasó Györkei Jenő könyvét, hiszen már átlapozása közben világos, hogy az 1942-es razziában elkövetett bűnökért elítélt embernek próbál igazságot szolgáltatni. Joggal gondolhatja, hogy ki más lenne a felelős a történetekért, mint a honvédség feje, a vezérkari főnök. És ha ő nem felelős, akkor ki az, és ha nincs felelős, akkor mivel magyarázni a nagyszámú áldozatot. Szerencsére a könyvben nem szerencsenmosdatás történik, hanem lépésről lépésre, a lehetőségekhez mérten aprólékosan bizonyítást

nyer, hogy Szombathelyi Ferenc nem találta ki, és nem tervezte el a vérengzéseket, és így nem volt közvetlen köze ahhoz, hogy a razziából végül vérengzés lett. Akinek van némi empátiaérzéke, az érdeklődve olvashatja a kötetecskében közölt 120 oldalnyi dokumentumot, és elgondolkozhat azon, hogy vajon egy bűnös úgy védekezik-e, mint Szombathelyi. Nagyon fontos, hogy a könyvben megnevezik a valódi bűnösöket, és egy pillanatig sem kérdőjelezik meg azt, amit nem is lehet, nevezetesen azt, hogy 1942-ben szörnyűségek

történtek, amelyeket a magyar csendőrség és a honvédség hajtott végre, és hogy ezért konkrét egyének felelősek.

A 208 oldalas kötetet tanulmányának hosszú, önálló műnek rövid 74 oldalas életrajz vezet be. Ez a rész magán viseli a XIX. századi pozitivistá történetírás jegyeit, nem unalmas, ám irodalmi élményt nem nyújt. Szombathelyről azonban pillanatnyilag másként nem is érdemes írni, hiszen eddig még senki sem vállalkozott arra, hogy rendszerező szándékkal felkutassa a vele kapcsolatos adatokat. E részből, amennyire lehetséges megismerhetjük Szombathelyi életrajzát, családi hátterét, karrierjét, elképzeléseit. Apai ágon német, közelebbről sváb származású, de már apja is magyarnak érezte magát. Vezetéknevét Knausról Szombathelyire változtatta, anyja lánykori nevét vette fel, mindegyre a vitézzé avatásával kapcsolatosan volt szükség. Szombathelyi életrajza tulajdonképpen annak a története, ahogy egy tehetséges és művelt ember életét a téves háborúba vezető téves politika elrontja. Megtudhatjuk Király Béla visszaemlékezéséből, amelyet a könyv végén külön közölnek, hogy tanítványaiban szimpátiát, és lelkesedést tudott kiváltani.

Szombathelyi nem akarta a háborút, sőt egy tanulmányában (A maritim hatalmak hadviselése), amelyet szűk körben, bizalmas csatornákon terjesztett, megírta, hogy a tengelyhatalmak nem kerülhetnek ki győztesen, miért is azon kell dolgozni, hogy Magyarország kiszálljon a háborúból. Persze ez nem volt lehetséges, hiszen egyrészt ennek fontosságát a politikai elit túl későn ismerte fel, másrészt a Trianonban legyengített ország képtelen lett volna eredménytelenség ellenállásra a németekkel szemben (így volt ez gazdasági, politikai, és katonai értelemben egyaránt). Szombathelyi világosan látta, hogy léteznek magyar érdekek, és létezik a náci Németország érdekszere, és ezt a kettőt külön kell választani. Az akkori magyar történelem tragédiája, hogy ezt sokan nem fogták fel, így a magyar érdekek érvényesülésére még kevesebb esély mutatkozott, annál a keveséssel is kevesebb, amit az akkori világpolitikai konstelláció hagyott.

Az 1946-os eljárásokkal kapcsolatban az első megközelítésben nem az vitatandó, hogy a vádlottak bűnösök voltak-e. Az eljárás hibái és hiányosságai miatt azonban az ítéletet nem tekinthetjük megalapozottnak. Sajnos, a korokra nagyon jellemző, hogy bizonyos dol-

goknak nincs írásos nyoma, így annak sem, hogy Szombathelyit azért kellett többször is elítélni, mert az volt az „elvárás.” A bevezető tanulmányban foglalkozik a szerző a magyarországi perekkel is, de a könyvben közölt források csak az újvidéki perre vonatkoznak. Szombathelyi esetében – az elénk tárt bizonyítékok alapján – bizonyos, hogy sem az eljárás, sem az ítélet nem volt korrekt és pontos. Az kétségtelen, hogy a razziát Szombathelyi rendelte el, de semmi olyan nem volt a parancsban, ami végül is megtörtént, és az is egyértelmű, hogy beosztottjai félretájékoztatták. Szinte teljesen bizonyos, legalábbis nagyon valószínű, hogy „a Gestapo szellemi fertőzésének” tulajdoníthatóan volt annyira véres az 1942-es razzia (erre mások is utalnak, többek között *dr. Aleksandar Kasaš*: Mađari u vojvodini 1941–1946. Filozofski Fakultet u Novom Sadu, odsek za Istoriju 1996.). Amikor kiderültek a kegyetlenségek, Szombathelyi felelősségrevonásokat kezdeményezett, de végül, a nagypolitika beleszólása miatt, nem hozhattak szigorú ítéleteket. A szovjetek hatalomátvétele után viszont Szombathelyi perébe avatkozott bele a nagypolitika is – hogy a „vérszomjasok” igényeit kielégítsék – koncepciók perben elítélték. (Kétszer kellett végigszenvednie a tortúrát, Magyarországon, a rendkívül pongyolán megfogalmazott vádak alapján, első fokon tíz évre, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.) A jugoszláviai is koncepciók per volt, nem az igazságot, hanem a politikai szándékot szolgálta. Talán a könyvben jobban ki lehetett volna domborítani, hogy Szombathelyi ártatlansága jogi értelemben tisztázódott, pontosabban azt, hogy a vizsgálódások során nem találtak a bűnösségére vonatkozó jeleket. A politikai értelemben vett felelősége, minthogy az nem olyan egzakta, mint a jogi értelmű, azonban vita tárgya lehet. A könyv érdekessége, hogy a szerző igen konkrét formában veti fel Horthy felelősségét az 1942-es razziában; Sztálin a háború végén nem tartotta fontosnak a kormányzó elítélését (egyébként a világháború folyamán, és utána is, Magyarország igen kevéssé volt fontos).

A jugoszláviai tárgyalás egyértelműen arról tanúskodik, hogy a hatalom a bosszú lehetőségeit kereste, részben erejét bizonyítandó, részben hogy minél erősebb támogatottságot szerezzen a sokat szenvedett lakosságtól. Erre utal az is, hogy az egyes elítélteket a gáztetek elkövetésének színhelyén végezték ki. Akkoriban a magyarellenesség rendkívül erős

volt. A magyarok életben és lakhelyükön hagyásának a meghunyászkodás volt az ára: a magyar nyelvű sajtóban (a Magyar Szó elődjében, a Szabad Vajdaságban) a legélesebb hangot használták a perrel és Szombathelyivel kapcsolatban, akinek nem kedvezett a helyzet, a „korpa közé keveredett,” és felfalta a jugoszláv „igazságszolgáltatás,” ami valóban „bosszúszolgáltatás,” a „politikai ellenfelekkel való leszámolás” volt. Ezzel kapcsolatos, hogy a könyvben némi terminológiai zavar tapasztalható, ugyanis a szerző szerb bosszúról beszél, ami nem teljesen helytálló, hiszen valójában partizán bosszúról volt szó, ami más területeken, sőt Vajdaságban is, szerbeket is sújtott.

A könyv külön értéke, a gazdag forrásközlés. Ez teljesen szinkronban áll a modern történelemírás egyes irányzataival, amelyek szerint, ahol csak lehet, hagyni kell, hogy a források beszéljenek.

Megfigyelhető, hogy itt-ott még a jogi szövegen is átsüt a partizán gyűlöletbeszéd. Rendkívül jellemző, hogy a magyarságot másodrendű, sőt utolsó nemzetként kezelik, és szinte csak az elnyomás, a bűnösség kontextusában említik meg, ráadásul ezt visszavetítik az egész magyar történelemre. Figyelemre méltó a forrásközlésben, ahogy Szombathelyit a többi vádlott magával rántotta az ítéletbe. Mindazonáltal a mű a legnagyobb értéke az, hogy megbízható információkat kapunk az 1942 és 1946 között történtekről.

Mindaz, ami történt, méltó az emlékezésre és méltó a kutatásra, hogy soha többé ne történjék meg ilyesmi. Hiszen, mindent félretéve, csak azt mondhatjuk, hogy fegyveresek öltek meg fegyvertelenekeket, miközben más fegyveresekre hivatkoztak, vagy ennyit sem tettek. Többnyire olyanokon álltak boszút, akiknek csak annyi volt a „bűnük,” hogy

ehhez, vagy ahhoz a közösséghez tartoztak. Civilizációnk, illetve óhajtott civilizációnk egyik alapértékét tették ezzel semmissé, mert megengedhetetlen, hogy egyesek szabadon ölhessenek, csak azért, mert fegyver van a kezükben. Ennek az elvnek a figyelmen kívül hagyása vetette vissza térségünket a második világháború ideje alatt, de a volt Jugoszlávia térségét is az 1990-es években. Ahol ma, vagy a jövőben megfeledekzenek erről, ott bizonyos a romlás minden téren. A magyar közösségnek így 1942-re is emlékeznie kell, és ez ügyben, éppen úgy, mint más ügyekben, semmi másnak nincs helye, csak az igazságnak.

A szerző utal arra, hogy munkáját az tette lehetővé, hogy az újvidéki kollégákkal és intézményekkel együtt tudott működni. Az eredményt látva remélhetjük, hogy a valódi bűnösökről is megszületnek a hasonló publikációk. Reméljük, hogy 1944-gyel kapcsolatban is hasonló lesz a kollegialitás. Ez lenne végre a méltányos is. Hiszen magyar–szerb (jugoszláv) viszonylatban lényegében véve az egész huszadik századról süketek párbeszéde folyik, a történések között is. Jugoszláviában hosszú évtizedekig csak a Magyar Honvédség gáztetteit emelték ki, miközben tudomást sem akartak venni másról. A magyar közösség, amikor módja adódott, erre úgy reagált, hogy elsősorban az 1944-es eseményekről beszélt. A helyzet, ami mindebből előállt, nem normális és mindkét félre nézve súlyosan méltánytalan: a „mi” és „ők” között reménytelenül elsikkad a valóság. E könyv megmutatja: a tények alázatos tisztázásával kell elkezdeni a részletkérdések tisztázását, amelynek során kérdéseket kell feltenni, nem pedig ideológiai alapon meghatározni, hogy milyen válaszok szüleessenek

Mészáros Zoltán

DOMBRÁDY LÓRÁND

A MAGYAR HADIGAZDASÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

(PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest, 2003. 474 o.)

Egy ország gazdasága, ipari és részben mezőgazdasági termelése háborús viszonyok közepette, a hadviselés vállalásával jelentős mértékben átrendeződik. Számos kisebb-nagyobb gyár, üzem áll át profiljától eltérő, de a

békeidőszakban előkészített és megtervezett ún. hadiipari termelésre. A második világháború éveiben a magyar ipar egészen belül a hadiipar 27%-ban képviseltette magát. A hadiüzemeknek az 1942–1943. mozgósítási évre